

LEKSIKOGRĀFS LIBORIJS DEPKINS UN PROJEKTS VIŅA LATVIEŠU-VĀCU VĀRDNĪCAS IZDOŠANAI

**Akadēmiskā lekcija nolasīta
2007. gada 15. janvārī LZA senāta sēdē**

Trevors G. Fennells,
Dienvidaustrālijas Flindersa universitāte, LZA ārzemju loceklis

Atslēgas vārdi: *Liborijs Depkins, vārdnīcas, leksikogrāfija*

Baltvācu mācītājs, literāts un leksikogrāfs Liborijs Depkins dzimis 1652. gadā Madlienā. Pēc teoloģijas studijām Rostokā un Leipcigā 1680. gadā viņš kļuva par Rīgas domskolas rektoru, pēc gada par mācītāju Limbažos un 1690. gadā par Rīgas Jāņa draudzes mācītāju. Viņš ir miris 1708. gadā.

Starp viņa darbiem var minēt garīgu dziesmu sacerējumu, zviedru karatiesu likumu tulkojumu (1696), kā arī garāku darbu (1703) par zviedru notiesāto ķēniņa “zaimotāju” Jāni Stakelu. Viņš sastādīja arī latviešu-vācu vārdnīcu, kas palikusi rokrakstā — no tās publicēja tikai dažas parauglapas (16 slāņus, no A līdz AD) ar virsrakstu “Vortrab zu einem lāngst=gewūnschten Lettischen Wörter=Buche [Paraugš sen gaidītai latviešu vārdnīcai]”¹ (turpmāk — Vortrab jeb Paraugš). Minēts arī kāds vācu-latviešu vārdnīcas manuskripts², bet, ja tāda doma pareiza, mums šodien ir zināms tikai garš vācu vārdu saraksts, kurā nav ietilpināti latviešu valodas ekvivalenti vai tulkojumi. Var šaubīties par to, vai darbs attīstīts, šaubas pastiprina tas, ka pat pirmā, latviešu-vācu, daļa ir šķietami nepabeigta.

Pabeigta vai nepabeigta, Depkina latviešu-vācu vārdnīca ir ļoti garš dokuments. Pamattekstā ir 1991 lapaspuse, kurām vēl pieskaitāmas ne tikai 127 lapaspuses ar labojumiem un pierakstiem, turklāt arī 997 lapaspuses ar pielikumiem. Kopā tātad iznāk kādas 3115 lapaspuses. Tā ir lielākā latviešu valodas vārdnīca pirms 20. gs. Milēnbaha, Endzelīna un Hauzenbergas vārdnīcām. Daina Zemzare raksta, ka Depkina vārdnīcā esot apmēram 16 000 šķirkļa vārdu, bet pagaidām nevar apstiprināt šī skaita pareizību. Nedrošs ir arī Zemzares konstatējums³, ka manuskripts tika sagatavots 1703. un 1704. gadā. Ņemot vērā Depkina mācītāja amata prasības, jādomā, ka darbs būtu prasījis

daudz ilgāku laiku — varbūt piecus gadus. Neskaidrs paliek arī tas, kāpēc rokraksts, kas jau esot ticis sastādīts līdz 1704. gadam, nebija tālāk rediģēts un sagatavots drukāšanai laikā no 1705. gada līdz 1708. gadam, kad Depkins mira. Ir vieglāk domāt, ka Depkins turpināja strādāt, vārdnīcu palielinādams, atliekot rediģēšanas darbu uz vēlāku laiku.

1954. gadā Depkina *Paraugam (Vortrab)*⁴ apritēja 250 gadu, un to atzīmēja ar *Parauga* teksta pārdrukāšanu, ko veica Haralds Biezais. 2002. gadā intereses par Depkina 350. dzimšanas dienu nebija. To pašu var teikt par *Parauga* 300 gadiem 2004. gadā. Liborija Depkina 300. nāves diena apritēja 2008. gadā. Vai nav pienācis laiks izdot

viņa leksikogrāfiskos materiālus, tā darot viņa darbu pieejamu plašākai zinātniskai publikai un rosinot debates par iespējamiem strīdus punktiem.

Pirms dažiem gadiem, kad jau bija pabeigts mans darbs par Kristapa Firekera vārdnīcu un līdzīgo pieminekli "Manuale Lettico-Germanicum", es prasīju profesoram Pēterim Vanagam padomu par to, kas vēl ir steidzīgi veicams vecāko latviešu valodniecisko tekstu laukā. Viņš tūlīt atbildēja: "Depkins!" Nez vai viņš zināja, ka tur slēpās kādi 3000 lapaspusī, bet man tanī laikā nebija ne jēgas par proponētā teksta garumu. Varbūt viņš domāja par lielo jubileju, kas tuvojās, vai varbūt par valodas bagātībām, ko varētu tur atrast, vai arī par Depkina manuskripta lietderību citam viņa projektam, proti, veclatviešu valodas vārdnīcas sastādīšanai.

Vai tā bija piekrišana, vai iekrišana — atbildēju, ka es būtu ar mieru transkribēt tekstu, to ierakstīt datorā ar vajadzīgajām piezīmēm un gatavot arī rādītājus par Depkina saīsinājumiem un avotiem, cik tos var identificēt, bet tikai tad, ja viņš, no savas puses, būtu ar mieru palīdzēt, salīdzinot manu versiju ar oriģinālu un labojot korektūras. Tāda apmēram bija projekta rašanās.

Kādu labumu var sagaidīt no šī pasākuma? Acimredzot garākos tekstos ir lielāka iespēja atrast līdz šim nepazīstamus vārdus un izteicienus, kā arī tagad pazudušus apvidus vārdus un ģermānismus. Tādi atradumi atļaus precīzāk izprast 17. gs. latviešu valodu, kāda tā skanēja latviešu mutē, labāk izprast arī to, cik labi vai slikti tā laika baltvācieši runāja un rakstīja. Kā jau zināms, daži 17. gs. baltvācieši (piemēram, Firekers) bija labāki pratēji nekā citi. Tātad projektam ir vēsturisks nolūks: sikāk paskaidrot valodas agrākās fāzes un zināmā mērā iztīrīt Latvijas kultūras vēsturi no neskaidriem un nelietderīgiem vispārīgajiem.

Bet vēl kāds blakus mērķis šeit jāmin, kas attiecas ne tikai uz Depkinu, Manceli vai uz Firekeru, bet uz daudziem agrākiem au-

toriem, kuru rokraksti guļ nelasīti bibliotēku plauktos, vai iet bojā mitros pagrabos, vai top par barību pelēm un žurkām. Vēsturiskā manta jāizglābj, un labākais veids ir rokrakstus publicēt.

Rokrakstus likt drošā vietā būtu tikai pirmais solis, jo ar to pieeja paliek ierobežota. Ja kāds grib iedziļināties šinīs materiālos, tad jāodas uz attiecīgo bibliotēku un tur jāsež ilgu laiku, lai tos lasītu. Depkina gadījumā varētu sēdēt sešus mēnešus vai pat gadu! Nevienam tas nebūs viegli, ne šejienes latviešiem, nedz arī ārzemniekiem. Tikai tad, kad katram interesentam būs savs paša eksemplārs, ar ko varēs strādāt arī mājās, būs iespējams pilnīgi pētīt šo pieminekļu saturu. Varētu piebilst arī, ka drukāto versiju var lasīt daudz, daudz ātrāk nekā oriģinālo rokrakstu. Jo vieglāka pieeja, jo vairāk lasītāju. Cerība būtu piesaistīt it sevišķi maģistrantūras vai doktorantūras studentus, kas arī pēc kārtas varētu turpināt šeit iesākto.

Dubultmērķis tad ir papildināt mūsu vēsturiskās zināšanas un palīdzēt saglabāt Latvijas kultūras mantojumu.

Pievērsīsim uzmanību pašam manuskriptam. Kā jau teikts, tas ir ļoti garš: to nevar izlasīt pāris dienās vai pat nedēļās. Pārsteidz arī lapaspusī formāts: diezgan garas (ap 27 centimetriem), bet pavisam šauras (ap 9 centimetriem). Ekonomikas vēsturnieki var pateikt, vai 18. gs. sākumā bija papīra trūkums, kas daļēji attaisnotu neparastā papīra lietošanu. Arī tad, ja būtu bijis papīrs, tas varbūt bija par dārgu, lai Depkins varētu atļauties iepirkt 3000 lapu. Cits konstatējums ved līdzīgā virzienā, proti, ka Depkins lietoja otrās vai trešās kvalitātes papīru. Nereti viņa manuskriptā ir mazāki vai lielāki tintes traipījumi, un ne visi, kā šķiet, ir paša Depkina vaina. Tāds slēdziens izriet no fakta, ka daudzos gadījumos traipījumi nebojā tekstu, kas izbeidzas pirms, bet turpinās tikai pēc tintes traipa, it kā šie traipi būtu bijuši, jau pirms Depkins sāka rakstīt savu tekstu.

Ja traipījumi bieži neatstāj ietekmi uz

rakstīto, to nevar teikt par lapaspusē šaurumu, kas, manuprāt, apgrūtina lasīšanu. Ko lai dara, kad teksta daudz, bet vietas maz? Normāli autors ietu uz jaunu rindu, un vajadzības gadījumos pat uz kādu trešo rindu, bet Depkins rīkojas citādi. Burti kļūst sīkāki, vārdu atstarpes kļūst mazākas vai pavisam pazūd. Ja nepietiek ar to, turpinājums seko starp parastajām rindām uz augšu vai uz leju un dažreiz abējādi. Burti kļūst vēl sīkāki un nesaprotamāki. Vietas trūkums, vismaz pēc manām domām, ir vainīgs arī pie tā, ka Depkins lieto ļoti daudz saīsinājumu, ko dažreiz var atšifrēt, bet dažreiz ne. Tas viss nopietni apgrūtina lasīšanu, diemžēl jānorāda vēl uz kādu problēmu. Papīra šauruma dēļ iesiešanas procesā lapaspusē malās daži burti bieži pazūd.

Mana pārlicība ir, ka jau pašā sākumā Depkins sadalīja alfabētu segmentos, piešķirot katram segmentam zināmu skaitu lapaspusē: tātad A, Ab, Ahb saņem 4 lapaspuses, Ad, Add, Ahd saņem 3 lapaspuses, Ag, Agg, tikai vienu lapaspusi un tā tālāk. To darot neziņā, cik lapaspusē īsti būs katram segmentam vajadzīgs, noticis tā, ka ne tikai platumā, bet arī garumā teksts ir saspīests cik vien iespējams cieši, lai ietilpinātu visus attiecīgos vārdus jau papriekš sagatavotajās lapaspusēs, tā vairojot lasīšanas grūtības. Ļoti bieži arī tad vēl nepietiek vietas, un autoram jābēdina uz turpinājumu kādā citā lapaspusē, kurā vēl ir kāda tukša vieta. Un tālāk uz kādu otro, trešo, ceturto turpinājumu. Ir grūti atrast savu ceļu, kad viena vārda piemēri ir izkaisīti uz visām manuskripta malām, dažreiz arī bez norādes.

It kā nepietiktu ar to visu, slikta papīra lietošana Depkina rokrakstā bieži atļauj tam, kas ir rakstīts vienā papīra pusē, iesūkties cauri uz otro pusi. Lasītājam dažreiz nākas grūti atšķirt īsto tekstu no nepiederošā, kas faktiski nāk no citas lapaspuses. Šī problēma ir ļoti nopietna, ja strādā ar kserokopijām, bet ārzemniekam izvēles nav, un tāpēc es gribētu izteikt profesoram Pēterim Vanagam savu

lielo pateicību par viņa milzīgo palīdzību; viņš ir mani izglābis no daudziem nepareiziem lasījumiem.

Šādas lasīšanas grūtības izceļ un uzsver agrāk minēto vajadzību izdot Depkina manuskriptu drukātā formā, jo tas būs rets cilvēks, kam būs laiks un pacietība to lasīt no sākuma līdz beigām. Citādi Depkina darbs paliks nepazīstams un nepieejams pieminekļis latviešu valodas vēsturē.

Ko lai saka par valodu, ko atrodam viņa vārdnīcā? Arī šeit ir visādi sarežģījumi.

Depkina vārdnīca ir ļoti eklektisks darbs. Viņš labprāt ņem vārdus un izteicienus no citiem autoriem, kā no priekštečiem, tā arī no laikabiedriem. Daudz materiālu ir pārņemti no Manceļa vārdnīcas un Manceļa Bībeles tulkojumiem. Arī Firekera vārdnīcas manuskripts tika bieži lietots. Adolfija gramatika un citas viņa publikācijas arī bijis auglīgs avots. Svante Gustavs Dīcs tāpat tiek bieži minēts, kā arī šad un tad viens otrs Depkina sulainis: *servus*, *ancilla*. Minēsim arī Višmaņa grāmatu par dzejošanu latviski, citas vārdnīcas un rokasgrāmatas un daudzus citus darbus vācu vai latīņu valodā. Bagātākais avots viņam tomēr bija Glika (un citu) Bībeles tulkojums latviski.

Depkins regulāri dokumentē savus citējumus no citiem autoriem, dažreiz līdz apnikumam. Vārdam *šodien*, piemēram, seko vairāk nekā 200 norādes uz Glika Bībeli⁵. Retāki ir šķirkļi bez norādēm, kur pagaidām jādomā, ka Depkins paļaujas uz savu paša pieredzi.

Rezultātā nav tūlīt skaidrs, kāda bija viņa paša valoda. Var teikt, ne gluži nepareizi, ka, citējot Depkinu, mēs īstenībā citējam viņa avotus, bet var arī rādīt uz daudzām vietām, kur viņš atklāti noņēmu savu avotu ar vārdiem *“ist falsch”* [nepareizs] vai *“male”* [slikti] ar sekojošu *“besser”* vai *“melius”* [labāks] kopā ar paša ieteikto labojumu. Te daudz darba, lai tiktu pie depkiniskā kodola, bet palēnām dienas gaismā nāk interesanti novērojumi.

Diezgan ātri var konstatēt, ka Depkins ir ļoti nekonekvents rakstībā ne tikai vāciski,

kur viņš ļoti bieži nelieto umlautus, bet arī latviski, kur diakritiskās zīmes nāk un iet it kā bez iemesla: tā *g* un *ġ*, *l* un *ļ*, *n* un *ņ*, *r* un *ŗ*, svītrots un nesvītrots *s*. Patskaņu pagarināšanas simbols *h* tāpat lietots diezgan nekonsekventi, kaut gan šeit var šad un tad redzēt baltvāciešu grūtības garuma un uzsvara atšķiršanā, kā to redzam Jāņa Langija 1685. g. gramatikā⁶.

Langijs raksta: “*Welche Wörter zwo syllben haben, da wird die erste syllbe lang ausgesprochen...*” [Divzīlbīgos vārdos pirmo zilbi izrunā gari].⁷ Šinī likumā jēdziens ‘uzsvars’ tiek pārprasts. Tā vietā Langijs lieto jēdzienu ‘garums’, ko pārstāv burts *h*. Langijs turpina: “*Welche Wörter dreÿ syllben haben, da ist die Mittelste kurz...*” [Trīszīlbīgos vārdos vidus zilbi izrunā īsi]⁸, bet šinī gadījumā nevar redzēt, no kurienes likums ir radies. Viegli tomēr var konstatēt, ka abas likuma daļas ir nepareizas, un nepārsteidz, ka pagarināšanas *h* tik nekonsekventi lietots 17. gs. gramatikās un vārdnīcās, kad ņem vērā šos dīvainos un nepareizos pamatlikumus.

Par diakritisko zīmju problēmas sakni var norādīt neuzmanību. Kaut arī 17. gs. ortogrāfija vācu un latviešu valodā bija ļoti nestabila, Depkina (un citu autoru) nekonsekvences nevar citādi izskaidrot. Tāpat mazāk pazīstamos vārdos dažreiz nav skaidrs, vai autors īstenībā domāja rakstīt svītrotu (nebalsīgu) *s*, vai nesvītrotu (balsīgu) *s*. Protams, vācu valodā burtu *s* vārda sākumā pirms patskaņa vienmēr izrunā kā *z*, tas ir, balsīgi, bet latviski nekonsekvences iet daudz tālāk, un ar vācu valodas ietekmi nepietiek, lai varētu atrast kaut mazliet sistematizētu paskaidrojumu.

Manuskriptā turklāt ir arī piezīmes, kas atļauj spriest, ka Depkins gribēja izvairīties no vācu valodas iespaida: to visvairāk redz vārdu krājumā. Par šo agrīno valodas “purismu” raksta Zemzare: “Depkinam ir tendence censties iztikt latviešu valodā bez svešiem vārdiem.”⁹ Šie ļoti niansētie vārdi, kaut arī pozitīvi, tomēr atzīst to, ka būs prāvs skaits izņēmumu. Citēsim dažus pozitīvus gadījumus!

No vācu vārda *Handbeil* nāk latviešu forma *Ambihle*, ko Depkins grib aizstāt ar *Zirwitis* vai *Zirritis*¹⁰. Līdzīgā garā viņš proponē vārda *Bahderis* vietā latviskojumu *Pirtneeks*¹¹; vārda *ehlende* vietā — *Nabbagu Nams*¹²; vārda *apteekis* vietā — *Sahļu=Nams*¹³. Turklat *Krautkrāmer*, t.i., *kruht krameris* skanot labāk *Sahļu bohdneeks*¹⁴, kur tomēr vācu *Bude* paliek bez komentāra. *Bikteht (beichten)* kļūst par *grehkus suhdseht*¹⁵, *Swehweles=Kohziņņi (Schwefelhölzchen)* kļūst par *Sehra (=Kohziņņi)*¹⁶ un *Maltite (Mahlzeit)* par *Asaids*¹⁷. Depkina darbā es pirmo un vienīgo reizi sastapos ar vārdu *Mandaga (Montag)*. Diezin, vai eksistēja paralēlformas *dinstaga, preitaga* un tā tālāk: es tādas formas nekad neesmu redzējis. Lai ir kā būdams, autors proponē formu *pirm=deena*¹⁸. Pavisam dīvaini, viņš gribēja tikt vaļā arī no vārda *daktaris*, rakstot, ka “Ahrste melius” [Ahrste ir labāks]¹⁹.

Nav grūti atrast arī šķirkļus, kur Depkins aizvieto kādu latviešu vārdu ar citu (pēc viņa domām) labāku latviešu vārdu: tā Manceļa vārds *brahlneeki* esot korigējams uz formu *Brahļa=Behrni*²⁰. Bībeles *Lohpu=dahrs* esot labāk izteikti ar vārdu *Aplohks*²¹. Starp citiem piemēriem viņš dod *ugguns* [labāks nekā *guns*]²² un *Mescha=Pihle* [labāks nekā *Raudawa*]²³. Vismaz trīs reizes viņš komentē vārdus *gaļa* un *miesa*: rakstot par Bībeles izteicienu “Ar Ahdu et Gaļļu” piezīmi “*cur non Meesahm? das Vieh hat Gaļļa. Menschen Meeša*”. [Kāpēc ne *Meesahm*? Lopiem ir *Gaļļa*. Cilvēkiem *Meeša*]²⁴. Līdzīgs komentārs ir arī citur²⁵. Vai tad motivācija varēja būt labāka diferencēšana starp gaļas podiem un miesas podiem? Citur mēs dabūjam uzzināt, ka Depkinam labāk patīk *maukot* nekā *maukaht*²⁶.

Ja burtu un vārdu krājuma jautājumā ir daži mazi pārsteigumi, vēl lielāki mūs sagaida, pētījot vārdu galotnes, it sevišķi sieviešu kārtā. Jau sen valodniekiem ir zināms, ka, lokot sieviešu kārtas lietvārdus, nereti parādās vīriešu kārtas galotne, visbiežāk daudzskaitļa

formās. Tāds fenomens ir plaši konstatējams Jāņa Langija 1685. gada vārdnīcā: piemēram, nominatīvi *dusmi*, kur sagaidāma forma *dusmas*²⁷, malki, aizvietojot *malkas*²⁸, *Pelli* drīzāk nekā *peles*²⁹, *sāhkli*, aizvietojot *sāhklas*³⁰. Arī Langija ir atrodams teikums *Bittes nohslaiduschees* un *šasmettuschas uhs kruhm*, kur pirmajam divdabim ir vīriešu kārtas forma, bet otram sieviešu kārtas forma.

Arī daudzskaitļa datīvā ir piemēri: ar *Atzeems mirckschkinahht*³¹, *Preeksch Atzeems*³², *Atzeems wairahk ja=titz, nhe ka Ausseems*³³, *pa Dur=weem iš=stumt un ar diweem Durreem*³⁴, *py Durweem peešit*³⁵, ar *Rihxteems šchaust*³⁶, ar *Sahpeems*³⁷, no *Sohb=sahpeems*³⁸.

Daudzskaitļa akuzatīvā piemēru ir mazāk, bet var minēt *dusmus turreht*³⁹. Lokatīvā ir *Sāhnohs eet*⁴⁰, *Seen gubbohs mest*⁴¹.

Līdzīgas formas ir atrodamas arī Manceļa vārdnīcā: *No tadeems Leeteems, kaš no Semmes kļuhst išracktaš*⁴².

Neviens 17. gs. gramatiķis nekomentē šo parādību. Tikai Georgs Dreselis savās deklinācijās raksta bez komentāra, ka sieviešu kārtas vārdiem daudzskaitļa akuzatīvā var būt galotne *-us* blakus formām *-as*, *-es*, *-is*. Tātad "Seewus... citiem ir Seewas"⁴³, "*us* (jeb) *es Mahtus*"⁴⁴, "*is* (vel) *us Ahwis/Ahwus*"⁴⁵. Līdzīgā veidā varot lietot vietniekvārdu *tohs* sagaidāmās formas *tahs* vietā⁴⁶. Viņš pieļauj datīvā arī galotni *-eem* galotnes *-ehm* vietā, bet tikai ē- celma lietvārdiem⁴⁷. Vismaz daži problēmas elementi viņam ir zināmi, nominatīvs un lokatīvs netiek minēti. Bet tas viss, kā jau minēts, ir bez jebkāda komentāra.

Pirmais, kas atklāti raksta par šo galotņu miju, ir Liborijs Depkins. Citējot kādu avotu (visbiežāk Manceli vai Bībeles tulkojumu), viņš nereti prasa, kāpēc izmantota vīriešu kārtas galotne, kad sieviešu kārtas galotne būtu pareizāka. Kļūst skaidrs, ka nepareizās galotnes viņam nepatīk. Tās esot vienkārši kļūdainas. Starp viņa reakcijas piemēriem citēsim Bībeles *dohbus*, pret ko Depkins raksta

"kāpēc ne *dohbes*?"⁴⁸. Par citējumu *Labbibas kohpus* Depkins prasa "kāpēc vīriešu kārtā?"⁴⁹. Pie vārda *Luhpa* viņš raksta: "Šis ir ceturtās deklinācijas sieviešu kārtas vārds — kāpēc Mancelis raksta *Luhpus*?"⁵⁰ Manceļa formas *dseesmi* un *dseesmus* viņš raksturo par sliktām (*male*), pierakstot "labas (*bene*) ir formas *dseesmas*"⁵¹.

Tik daudz par problēmām lietvārdu deklinācijā, bet arī deminutīvu atvasināšana nereti ved uz negaidītām vīriešu kārtas formām. No sieviešu kārtas vārda *acs* Langijs dod pamazināmo formu *Aztīngs*⁵², no āda — *Ahdings*⁵³, no dvēsele — *Dwāhsalihds*⁵⁴, no grāmata — *Grahmatings*⁵⁵ un vēl citus. Arī šeit Depkins nopeļ atvasināšanas rezultātu. Citējot formu *Naglischi* (no *nagla*, vai *nagle*) viņš prasa, kāpēc šeit ir ieviesies vīriešu kārtas forma.

Problēma vēl nav atrisināta. Viens faktors varētu būt tāmnieku vai lībiešu iespaids. Endzelīns⁵⁶ rāda uz sieviešu dzimtes formu zušanu lībiskajās izloksnēs, bet tādā gadījumā būtu vietā sagaidīt daudz vairāk piemēru, nekā varam atrast pat Langija vārdnīcā. Cita pieeja atrodama Mīlenbaham, Endzelīnam un Hauzenbergai, kur neregistrētu vienskaitļa formu *sēnis* (??) proponē blakus pazīstamajai formai *sēne*, lai izskaidrotu daudzskaitļa akuzatīvu "sāka vārit sēņus"⁵⁷, un tāpat *sēkls* (??) blakus *sēkla*, lai izskaidrotu *domu sēklus*⁵⁸. Turpat tiek minēta forma *auzus* blakus *auzas*, bet (varbūt nekonsekventi) nekāds šķirklis hipotētiskajam *auzi* nav veltīts. Un tur arī ir problēma. Ja izgudrotu jaunu hipotētisku formu katrai neregulārai parādībai, drīz to būtu par daudz, un tā pazūd iespēja atrast kādu vispārēju principu.

Šis tas jāsaka arī par vienskaitļa formām, kur parādās (šķietami) līdzīgas vīriešu kārtas formas sieviešu kārtas lietvārdiem. Šeit galvenais intereses centrs ir ģenitīvs. Te bieži atrodam patskani *-a*, kur normāli sagaidītu sieviešu kārtas galotni *-as*. Starp Langija piemēriem varam citēt *Nauda=kulle*⁵⁹, *Nohma=nauda*⁶⁰, *Rohka dsirnis*⁶¹ un citus. Pēc Bleses domām, "Ir iemesls domāt, ka

formās *Rohka dsirnis*, *Nauda=kulle...* vidējais *a* ir saīsinātā celma patskaņa ā refleks⁶². Diemžēl Blese neinformē, kāpēc tā varētu būt, un viņš neatbalsta tālāk savu domu, par ko var ļoti šaubīties, ņemot vērā piemērus, kas nav no ā- celmiem, bet no citām deklinācijām. Viņa teorija nav skaidri pamatota šādos piemēros: *Auja=ahda*⁶³, *Auja=peens*⁶⁴, *Kruhscha=Sährga*⁶⁵, *Widdus=nackta puse*⁶⁶, *Smilscha=kalns*⁶⁷, *smilšscha Sem*⁶⁸, *Sahla=Sem*⁶⁹.

Arī Depkina vārdnīcā ir līdzīgi piemēri: minēsim šeit *gulta drehbes* un *gulta weeta*⁷⁰, *Mahja weeta*⁷¹, *Tauta Meita*⁷², *Ahda Trauks*⁷³, *Seewa Mihlestiba* un *Seewa glihtums*⁷⁴, *Sehta=Sohšs*⁷⁵ starp daudziem citiem. Jāpiezīmē, ka šeit neapspriedīsim vīriešu kārtas ā- celma piemērus, kā *lauva*, *slepkava* utt., jo tiem ir vēl citi sarežģījumi. Ņemot vērā Langija piemērus, nepārsteidz, ka arī Depkina rokrakstā nav piemēru trūkuma. Lielākais pārsteigums ir tas, ka šoreiz Liborijs Depkins paliek neparasti kluss; cik pagaidām var spriest, vismaz pirmajā vārdnīcas pusē šajā lietā nav neviena vārda par vai pret. Grūti tad spriest, ko par tiem domāja Depkins.

Minētie salikteni sastāv no lietvārda ar adjektivētu "ģenitīvu", un tādas kopas var uzskatīt par vienībām. Par to rakstīja Valentīna Prikņa-Skujiņa, rādot uz pavisam jaunu pieeju, kur pirmais elements īstenībā nav ģenitīva forma, bet drīzāk it kā analogiska forma, ko varētu raksturot par tukšu kombinatorisku morfēmu, tā, kā redzam vārdos *indo-eiropiešu* un *psichopats*. Trīsdesmit gadus vēlāk Valdis Zeps rakstīja ļoti līdzīgā veidā par daudzskaitļa ģenitīvu, raksturojot par neīstiem tādu izteicienus kā *bencīnu pirktuve*, *instantu kafija*, *plastiku papīrs*, *sportu pulkstenis*, *laiku mērītājs*, *peldu iestāde*⁷⁶. Bieži problēma saistās ne ar ģenitīva lietošanu, bet ar to, ka daudzskaitli lieto vienskaitļa vietā. Piemērā *peldu iestāde*, tomēr, morfēma -u nevar būt ģenitīvs, jo nominālā sakne *peld-* vienkārši neeksistē. Šādos gadījumos viņš spriež, kā agrāk sprieda Valentīna Prikņa-Skujiņa, ka

tāds -u īstenībā nav nekāds ģenitīvs, bet tukša, kombinatoriska morfēma. Tādi jēdzieni kā tukšas morfēmas nav iedomājami 17. gs. gramatiķu praksē, kas dibinājās uz latīņu valodas modeli, ko uzskatīja par nepieciešamu un pat universālu pamatu.

Tādas modernas pieejas tomēr neder visos gadījumos. Ir piemēri, kas prasa citu paskaidrojumu. Frāzes *jo taukaks no Meeša*⁷⁷, *no Tschuhska eereets*⁷⁸, *pawehdnis no Adata*⁷⁹, *Sihmanis no Kana*⁸⁰, *Schkilla no Malka*⁸¹ nevar skaidrot vai attaisnot ar agrāk minētajām pieejām. Depkins arī šeit atturas no komentāra, un vēl šodien šīs frāzes, kur ģenitīvu valda prepozīcija, nav apmierinoši kategorizētas. Tās paliek problemātiskas, viens no daudziem izaicinājumiem, kas mūs gaida vārdnīcas publicēšanā.

Darbības vārdu locīšana ir vēl viens grūti- bu avots. Galotne -a nereti aizvieto vienskaitļa pirmās personas galotni -u. Lielākā daļa piemēru ir pagātnes formā: *es bija bijis*⁸², *es warreja tapt isglahts*⁸³, *Grahmatu... dabbuta es*⁸⁴, *es to darrija*⁸⁵, *leelu perrekli es usgahja*⁸⁶, un pat atgriezeniski — *es ar tewim Smaidijahs*⁸⁷. Tagadnē tomēr var citēt *es eerauga*⁸⁸ un pavisam divaino *es esma apnizzis*⁸⁹. Šī parādība ir pazīstama daudzos tā laika darbos, un pārsteidz Depkina klusums, jo arī šeit viņš neiebilst. Nevar domāt tomēr, ka viņš būtu bijis apmierināts.

Kopsavilkuma veidā var teikt, ka minētie jautājumi, kā arī līdzīgas, bet neminētas problēmas, kas rodas, transkribējot un anotējot Liborija Depkina vārdnīcas manuskripta pirmo pusi, skaidri rāda uz to, ka, no vienas puses, viņa vārdnīca pakļaujas citu tā laika tekstu īpatnībām, bet, no otras puses, tā atšķiras no citiem tekstiem ar iespraustajiem komentāriem, kas, līdzīgi adatām siena kaudzē, ir izkaisīti šur un tur šķirķļu daudzumā. Vienalga, vai šie teksti ir pareizi vai nepareizi, tie atklāj informāciju par to, kādas bija gramatiskas debātes 17. gs. beigās; šai ziņā darbs ir neparasts, varbūt pat vienreizējs.

Vai teiktais pierāda, ka mums ir daudz ko mācīties no Depkina diezgan grūti atšifrējamā rokraksta? Mana cerība tomēr ir, ka Depkina teksta tālāka izpēte un izplatība piesaistīs citus speciālistus, vienojot tos kopējam mērķim — izskaidrot darbu, kas tik ilgi ir palicis par ignorētu kaktiņu latviešu valodas vēsturē.

Avoti un piezīmes

- ¹ *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999; *Vortrab zu einem längst-gewünschten Lettischen Wörter-Buche...* Rīga: Nöller, 1704.
- ² *Latviešu literatūras darbinieki*. Rīga: Zinātne, 1965. 78. lpp.
- ³ Zemzare D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961. 107. lpp.
- ⁴ *Vortrab* (q.v.). No jauna izdevis Haralds Biezais. Upsalā: Senatne, 1954.
- ⁵ Depkin L. Lettisches Wörterbuch, mehrentheils aller derer Wörter so in der lett. Bibel u. Allen andern in der lett. Sprache ausgefertigten Büchern befindl. Sind u. aus genauer Nachfrage der lett. Sprache kündigen in Cur-u. Lieffland. ms. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, L. Dr. b. 5332, 5333. S. 559.
- ⁶ *Lettisch-Deutsches Lexicon... Sampt einer kurtzen Grammatica...* gestellet und ausgegeben von Johanne Langio, Pastoren zur Oberr und Nieder-Bartaw in Curland (1685) ms. Heidelbergas universitātes bibliotēka, Heid. Hs. 78. Izdevis Ernests Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- ⁷ Turpat, 364. lpp.
- ⁸ Turpat, 185. /Blese 365. lpp.
- ⁹ Zemzare D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. 111. lpp.
- ¹⁰ Depkin L. Lettisches Wörterbuch... S. 44.
- ¹¹ Turpat, 192. lpp.
- ¹² Turpat, 157. lpp.
- ¹³ Turpat, 67. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 248., 724. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 220. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 680. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 879. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 882. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 279. lpp.
- ²⁰ Turpat, 255. lpp.
- ²¹ Turpat, 280. lpp.
- ²² Turpat, 474. lpp.
- ²³ Turpat, 910. lpp.
- ²⁴ Turpat, 394. lpp.
- ²⁵ Turpat, 387., 912. lpp.
- ²⁶ Turpat, 891. lpp.
- ²⁷ *Lettisch-Deutsches Lexicon... Sampt einer kurtzen Grammatica...* S. 33.
- ²⁸ Turpat, 180. a lpp.
- ²⁹ Turpat, 61. lpp.
- ³⁰ Turpat, 31., 176. a lpp.
- ³¹ Depkin L. Lettisches Wörterbuch... S. 85 a.
- ³² Turpat, 102., 110. lpp.
- ³³ Turpat, 10. a lpp.
- ³⁴ Turpat, 33. lpp.
- ³⁵ Turpat, 59. lpp.
- ³⁶ Turpat, 121. a lpp.
- ³⁷ Turpat, 116. a lpp.
- ³⁸ Turpat, 138. lpp.
- ³⁹ Turpat, 33. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 116. a lpp.
- ⁴¹ Turpat, 125. a lpp.
- ⁴² *LETTUS, Das ist Wortbuch/ Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache...* gefertigt Durch GEORGIVM MANCELIVM. Rīga: Schröder, 1638. Otrā daļa. *PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache*. S. 392.
- ⁴³ *Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache*. Ans Tages Licht gegeben Von GEORGIO Dreßell, Past. Pinck. Rīga: Nöller, 1685. S. 7.
- ⁴⁴ Turpat, 8. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 11. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 5. lpp.
- ⁴⁷ Turpat, 8. lpp.
- ⁴⁸ Depkin L. Lettisches Wörterbuch... S. 305.
- ⁴⁹ Turpat, 675. lpp.

- 50 Turpat, 870. lpp.
 51 Turpat, 336. lpp.
 52 *Lettisch-Deutsches Lexicon... Sampt einer kurtzen Grammatica...* S. 11.
 53 Turpat, 6. lpp.
 54 Turpat, 33. a lpp.
 55 Turpat, 41. a lpp.
 56 Endzelins J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 10., 461.–464. lpp.
 57 Endzelins J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi. K. Mühlenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga, 1934–1946. No jauna drukājusi Die Gruppe der lettischen Baltologen in Chikago (Chikago, 1956). 2. sēj. 481. lpp.
 58 Turpat.
 59 *Lettisch-Deutsches Lexicon... Sampt einer kurtzen Grammatica...* S. 64.
 60 Turpat, 90. lpp.
 61 Turpat, 80. lpp.
 62 Turpat, 509. lpp.
 63 Turpat, 6. lpp.
 64 Turpat, 95. a lpp.
 65 Turpat, 63. lpp.
 66 Turpat, 104. a lpp.
 67 Turpat, 54. lpp.
 68 Turpat, 126. a lpp.
 69 Turpat.
 70 Depkin L. *Lettisches Wörterbuch...* S. 471.
 71 Turpat, 806., 875. lpp.
 72 Turpat, 1273. lpp.
 73 Turpat, 1320. lpp.
 74 Turpat, 1515. lpp.
 75 Turpat, 1631. lpp.
 76 Zeps V. J. The False Genitive Plural in Emigré Latvian. [Nepareizi atvasināts daudzskaitļa ģenitīvs emigrantu latviešu valodā]. In: *Symposium Balticum*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1990. S. 597–599.
 77 Depkin L. *Lettisches Wörterbuch...* S. 1271.
 78 Turpat, 1357. lpp.
 79 Turpat, 1504. lpp.
 80 Turpat, 1540. lpp.
 81 Turpat, 1553. lpp.
 82 Turpat, 240. lpp.
 83 Turpat, 420. lpp.
 84 Turpat, 441. lpp.
 85 Turpat, 508. lpp.
 86 Turpat, 1046. lpp.
 87 Turpat, 1607. lpp.
 88 Turpat, 1176. lpp.
 89 Turpat, 998. lpp.

LEXICOGRAPHER LIBORIUS DEPKIN AND THE PROJECTED PUBLICATION OF HIS LATVIAN–GERMAN DICTIONARY MANUSCRIPT

Trevor G. Fennell,

Flinders University of South Australia

Foreign member of the LAS

Summary

Key words: *Liborius Depkin, dictionaries, lexicography*

Liborius Depkin (1652–1708) is the author of a very large (and unfinished) Latvian–German dictionary. Various significant anniversaries of this work have come and gone with little or no attention. The 300th anniversary of his death is thus a particularly appropriate moment to undertake the publication of his manuscript. From the standpoint of cultural heritage, there is every reason to rescue important old texts from disintegration in damp cellars and from the predations of rodents, thereby ensuring access to the material by future generations of scholars, whose task will be much lightened by having a printed version available. In this way it may be hoped that interest will be rekindled in the study and analysis of works dealing with the older Latvian language.

There are numerous aspects of Depkin's language which are worthy of attention, such as oddities in the use of endings (e.g., *miltee* for *milti*, *dusmi* for *dusmas*, *gulta weeta* for *gultas weeta*, *es bija bijis* and *es esma* for *es bija bijis* and *es esmu*). These and other phenomena are rendered more complicated by Depkin's highly eclectic use of sources, especially the Latvian translation of the Bible. It is thus difficult to pinpoint what his own language might have been like, since it is by and large the case than in quoting Depkin we are more often than not quoting his sources. A few critical remarks on those sources, however, give us a glimpse of his own point of view, but much work remains to be done to isolate Depkin's own examples from those of others. From this point of view as well, publication will act as an inducement to others to play a role in the analysis of the many unsolved issues in the text.